

סימן כג [ח ע"א]

הקדמה

הסוגיה מנסה להוכיח האם יש לכהן בעלות על בכור תם בזמן המקדש. לשם כך מביאה הגמרא את המשנה ביבמות (פי"א מ"ה) שנאמר בה כך: "כהנת שנתערב ולדה בולד שפחתה... בכורן ירעו עד שיסתאבו ויאכלו במומן לבעלים".

ממשיכה הגמרא:

לשון ראשונה

במאי עסקינן אילימא בזמן הזה מאי שנא דידן ומאי שנא דידהו דידן נמי מומין בעינן, אלא לאו בזמן שבית המקדש קיים. אי אמרת בשלמא אית להו לכהן זכייה בגווייה שפיר אלא אי אמרת לית ליה ליתי גזבר ולישקלא. לעולם בזמן הזה ודקא קשיא לך מאי שנא דידן ומאי שנא דידהו אנן יהבינן ליה לכהן במומייהו אינהו כיון דאיכא בהו מקצת כהן מפקע ליה לכהנים.

לשון שניה

[במאי עסקינן אילימא] בזמן הזה מאי איריא בכורות דהלין ספיקות אפילו דידן נמי ירעו אלא פשיטא בזמן שבית המקדש קיים. ואי בבעל מום ירעו עד שיסתאבו הא מסואבין וקיימין אלא פשיטא בתמין והני הוא דלא מזבני אבל כהנים מזבני ודאי. לעולם בזמן הזה מאי קשיא לך אפילו דילן נמי ירעו לא מצינו מדחית ליה לכהן דלא אית כאן ספק כהונה הני ספיקות מדחו לכהן כל חד וחד אמר ליה לכהן דאנא כהן ואנא כהן.

מקורות הלשונית

מקורות לשון הראשונה: בראשונים: רש"י, שטמ"ק אות ט בשם תוס', שטמ"ק אות יא בשם 'ס"א'. בכתבי היד: פריז, 21, מ.

מקורות הלשון השניה: ערוך ערך 'סאב'.

מקורות לשתי הלשוניות: נוסח הדפוס. בראשונים: רגמ"ה?, שטמ"ק בכל הסוגיה. בכתבי היד: פלורנץ, 11.

פירוש הלשונות

ב'הוה אמינא' מוכיחה הגמרא כי המשנה ביבמות אינה עוסקת בבכור בזמן הזה, מכך שלגבי בכור בזמן הזה הדין 'בכורן ירעו עד שיתאבבו...' אינו מיוחד לציור שעליו מדברת המשנה, אלא כל בכור ביד כהן דינו לרעות עד שיתאבב. על פי זה הוכיחה הגמרא כי המשנה עוסקת בבכור בזמן שבית המקדש קיים, ואזי דין בכור תם ביד כהן ליקרב על גבי המזבח ולהאכל לכהן, ורק אם הוא נמצא ביד אדם שהינו ספק כהן [שעליו מדברת המשנה] דינו לרעות עד שיתאבב ולהאכל במומו לבעלים.

מסיקה הגמרא כי על פי הסבר זה במשנה מוכח שיש לכהן בעלות על בכור תם בזמן המקדש. כיצד מוכח הדבר? כאן נחלקו הלשונות: **הלשון הראשונה** טוענת כי לו לא היתה לכהן זכיה בבכור, אף לא היתה לכהן זכות לעכב את הקרבת הבכור לטובת עצמו. במשנה מבואר כי אדם שהינו ספק כהן מעכב את הקרבת הבכור עד שיפול בו מום ויכול בעליו לאכלו בעצמו, ומוכח שיש לכהן זכיה בבכור. **הלשון השניה** טוענת כי דין המשנה 'בכורן ירעו עד שיתאבבו...' פירושו כי אדם זה שהוא ספק כהן אינו יכול למכור את בכורו לכהן אחר. בנוסף על כך הבינה הגמרא - בלשון השניה - כי כוונת המשנה לומר שדין זה הינו רק בספק כהן, אך כהן וודאי יכול למכור את בכורו לכהן אחר. בדרך זו הוכיחה הגמרא כי לכהן יש זכיה בבכור תם בזמן הזה.

דחיית הראיה שווה בשתי הלשונות: הגמרא דוחה כי אפשר להעמיד את המשנה לגבי בכור תם בזמן הזה, ומאמר המשנה "בכורן ירעו עד שיתאבבו...", פירושו שמלבד עצם דין הרעיה [שנאמר בכל הבכורות בזמן הזה] נוסף בבכורו של ספק כהן דין חדש, שהינו פטור מלתת את הבכור לכהן כפי שמסיימת המשנה "ויאכלו במומן לבעלים".

כל מה שכתבנו בביאור הלשון השניה הינו על פי הנוסח שלפנינו. בספר ברכת הזבח מ'אן בנוסח זה והגיה את הלשון השניה להתאים דבריה לדברי הלשון הראשונה, אך בספר צאן קדשים חלק עליו וביאר את כוונת הלשון השניה כפי שהבאנו.

נפקא מינה בין הלשונות

בכל אחת מהלשונות התחדש חידוש לדינא שלא הוזכר בחברתה. בלשון הראשונה התחדש כי לפי הדעה שאין לכהן זכיה בבכור בזמן המקדש, הרי לאדם שהוא ספק כהן אין זכות לעכב את בכורו [בזמן המקדש] אלא בא הגזבר ומקריבו ויאכל לכהנים. בלשון השניה נאמר כי לפי הדעה שיש לכהן זכיה בבכור בזמן המקדש ויכול הוא למכרו, הרי זה רק בכהן וודאי, אבל אדם שהוא ספק כהן אין לו בעלות על בכורו ואינו יכול למכרו.

האם כל לשון מודה לחידוש הדין שבחברתה? נראה כי הלשון השניה חולקת על חידוש הדין שבלשון הראשונה. שכן אם היתה הלשון השניה סוברת כלשון הראשונה, יכלה להוכיח כהוכחת הלשון הראשונה שהיא הוכחה מעצם הדין המבואר במשנה, ולא היתה הלשון השניה נצרכת להביא הוכחה מדיוק דברי המשנה. [אכן יתכן שהלשון השניה הסתפקה מה הדין לגבי חידושה של הלשון הראשונה, ולכן לא הוכיחה בדומה ללשון הראשונה].

לגבי חידושה של הלשון השניה, אין הוכחה אם הלשון הראשונה חולקת או מסכימה. שכן גם אם הלשון הראשונה מסכימה לעצם החידוש, העדיפה לשון זו להוכיח מעצם הדין שנאמר במשנה ולא להוכיח מדיוק. עוד יתכן שהלשון השניה אינה מסכימה לדיוקה של הלשון השניה במשנה, אף אם מסכימה היא לחידוש הדין של הלשון השניה.

סימן כד [ח ע"א]

הקדמה

סוגייתנו ממשיכה לחפש הוכחה האם יש לכהן בעלות על בכור תם בזמן המקדש. בכדי להוכיח את הדבר מצטטת הגמרא ברייתא הדורשת את הפסוקים לגבי עיר הנדחת, וכך שנינו בברייתא: "ר' שמעון אומר 'בהמתה' פרט לבהמת בכור ומעשר שבה, 'שללה' פרט לכסף מעשר שני שבה". ראשית הוכיחה הגמרא כי מדובר בזמן המקדש, מכך שדין עיר הנדחת הינו בכלל דיני נפשות הנוהגים רק בזמן המקדש.

ממשיכה הגמרא:

לשון ראשונה

אלא פשיטא בתם ואי אמרת בשלמא אית ליה זכייה בגווייה שפיר אלא אי אמרת לית ליה למה לי מבהמה תיפוק ליה משללה ולא שלל שמים. לעולם בבעל מום ודקא קשיא לך היינו בהמתה מי שנאכל בתורת בהמתה יצאו בכור ומעשר שאינו בכלל בהמתה.

לשון שניה

אלא פשיטא בתם מדקא ממעט ליה קרא מתורת בהמתה אלמ'א ממונא דכהן הוא. אמר רבינא לעולם בבכור בעל מום ודקא קשיא לך היינו בהמתה הכי קתני מי שנאכל בתורת בהמתה יצאו בכור וכו'.

מקורות הלשוניות

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רגמ"ה. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות הלשון השניה: בכתבי היד: גליון פלורנץ.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, שטמ"ק.

פירוש הלשונות

פירוש שתי הלשונות שוה: רצתה הגמרא להוכיח שמדובר לגבי בכור תם, שכן סברה הגמרא שבכור בעל מום אינו מתמעט מתיבת 'בהמתה' אלא דינו ליהרג בחרב ככל בהמות העיר הנדחת. על פי האמור, בנתה הגמרא הוכחה שבכור תם בזמן המקדש הינו בבעלות הכהן, שהרי אם לא היה בבעלות הכהן לא היה צורך למעטו מתיבת 'בהמתה' אלא היה אפשר למעטו מתיבת 'שללה' כשם שממעטים מתיבתה זו כל שלל שמים.

דחיית הגמרא היא שהברייתא מדברת לגבי בכור בעל מום [בזמן המקדש], והוא זה שמתמעט מתיבת 'בהמתה'. פירוש, גם בכור בעל מום אינו נקרא 'בהמתה' מכיוון שאין זכות למכרו כשאר הבהמות, אלא יש במכירתו הלכות מיוחדות. אבל בכור תם מתמעט מתיבת 'שללה' לפי האומר שבכור זה אינו ממון כהן.

הלשון השניה כתבה את ההוכחה בסגנון דיבור שונה מהלשון הראשונה, אך אין חילוק מהותי בין הלשונות, וכן כתב רש"י: "ומיפרשא נמי כלישנא קמא".

אלו הם השינויים העיקריים בין הלשונות:

[א]. הלשון הראשונה כתבה את ההוכחה בשפה בהירה וברורה, ואילו הלשון השניה כתבה את ההוכחה בצורה קצרה ותמציתית.

[ב]. בלשון הראשונה הגמרא עצמה היא שדוחה את ההוכחה, ובלשון השניה רבינא הוא בעל הדחיה.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה כי אין נפקא מינה כלל בין הלשונות.

חסר כאן סימן

ח ע"ב שטמ"ק אות ד (אינו מצויין כל"א).

הלשון השניה פירטה, והלשון הראשונה סמכה שנבין מעצמנו על פי המיתבי הקודם.

סימן כה [ח ע"ב]

הקדמה

בסיום הסוגיה הדנה אם יש לכהן בעלות על בכור תם בזמן המקדש, מביאה הגמרא כי יתכן שנחלקו תנאים בדיון זה.

ואלו דברי הגמרא:

לשון ראשונה

לימא כתנאי בכור בבית הבעלים עושין תמורה בבית הכהן אין עושין תמורה רבי שמעון בן אלעזר אומר כיון שבא לידי כהן אין עושין תמורה. היינו תנא קמא מאי לאו הכי קאמר בבית כהן הוא עושה תמורה ואין בעל עושה תמורה אלמא אית ליה לכהן זכייה בגוויה לא קשיא הא רבי יוחנן בן נורי הא רבי עקיבא.

לשון שניה

לימא כתנאי בכור אצל ישראל עושה תמורה אצל כהן אין עושה תמורה, ר' שמעון בן אלעזר אומר כיון שבאו לידי כהן זה וזה אין עושה תמורה. סברוה הני תנאי סבירא להו כר' עקיבא דאמר היכן קדושה חלה עליו בבית הבעלים מאי לאו דרב נחמן איכא בינייהו. לא הא ר"ע הא ריב"ן.

לשון שלישית

לימא כתנאי, בכור בבית כהן⁵² אין עושה תמורה. אמורי הוא דלא מימר הא זבוני מזבין, ר"ש אומ' כיון שבא ליד כהן זה וזה אין עושה תמורה ואפי' לזבוני לא מזבין דכל תנא בתרא למפויי אתא⁵³, מאי לאו דרב נחמן איכא בינייהו. לא בפלוגתא דר' יוחנן וכו'.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס וכל כתבי היד.

מקורות הלשון השניה: גליון פלורנץ.

מקורות הלשון השלישית: שטמ"ק [עדני] בשם גליון בשם 'ס"ג'.

מקורות הלשון הראשונה ושניה: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק.

מקורות לשלושת הלשונית [בשינוי גירסה בלשון השניה]: בראשונים: רש"י.

⁵² נראה חסר.

⁵³ ייתכן שהתיבות "דכל תנא בתרא לטפויי אתא" הינן תוספת פירוש של בעל הגליון.

פירוש הלשונות

פתיחה

הברייתא הנידונת קשה להבנה שכן דברי ר' שמעון בן אלעזר נראים שווים לדעת תנא קמא, ומדברי שניהם משמע כי בכור עושה תמורה רק בבית הבעלים ולא בבית הכהן. לפיכך ביארה הגמרא בתחילה שת"ק ורשב"א נחלקו לגבי דין מסויים, ומחלוקתם תלויה האם לסבור את חידושו של רב נחמן. חזרה הגמרא ודחתה שת"ק ור' שמעון בן אלעזר נחלקו במחלוקתם של ר' עקיבא ור' יוחנן בן נורי.

נפלגו הלשונות מהו המקרה שבו נחלקו ת"ק ורשב"א, לפי ההבנה הראשונה שבגמרא המשייכת את המחלוקת לדברי רב נחמן.

לשון ראשונה

הלשון הראשונה סוברת שנחלקו תנא קמא ור' שמעון בן אלעזר לגבי עשיית תמורה בכור בבית הכהן: ת"ק סובר שהכהן יכול לעשות תמורה, ודברי ת"ק 'בבית הכהן אין עושה תמורה' מתייחסים לבעלים בלבד. על כך חולק רשב"א ואומר: "כיוון שהגיע ליד כהן [זה וזה] אין עושה תמורה".

הגמרא הבינה בתחילה כי מדובר בכור בארץ ישראל, והמחלוקת היא האם יש לכהן זכיה בכור. דחתה הגמרא שת"ק ורשב"א נחלקו במחלוקתם של ר"ע וריב"נ. דהיינו, כוונת הגמרא לומר שכשם שהעמדנו את מחלוקתם של ר"ע וריב"נ לגבי בכור בחו"ל – כך נעמיד גם את מחלוקתם של ת"ק ורשב"א בכור בחו"ל (רש"י ותוס').

לשון שניה

הלשון השניה סוברת [בתחילה] כי מסכימים ת"ק ורשב"א שבכור בבית הכהן אינו עושה תמורה כלל.

אם כן, במה נחלקו? מסביר רגמ"ה שנחלקו האם הכהן יכול לעשות תמורה כאשר הבכור בבית הבעלים, ת"ק סובר שאי אפשר ורשב"א סובר שאפשר⁵⁴. מחלוקת זו תלויה האם להסכים לחידושו של רב נחמן שאין לכהן זכיה בכור, שכן רק אם יש לכהן זכיה יכול לעשות תמורה בבית הבעלים.

דחתה הגמרא שת"ק ור' שמעון בן אלעזר נחלקו במחלוקתם של ר' עקיבא ור' יוחנן בן נורי. דהיינו, ת"ק ורשב"א נחלקו לגבי בכור בבית הכהן, ויש להסביר את הברייתא כפי דחייתה של הלשון הראשונה.

פירוש זה מתמיה מאד, מהיכי תיתי שיש לכהן זכיה בכור שעדיין לא ניתן לו.

יתכן להסביר באופן שונה, שבין ב'לימא כתנאי' ובין בדחיה הבינה הגמרא כי מדובר על בכור בבית הכהן, ומסכימים ת"ק ורשב"א שאינו עושה תמורה. המחלוקת הינה לגבי טעם הדין, שכן יש שני טעמים אפשריים למניעת עשיית תמורה בכור: הטעם הראשון הוא לימודו של ר' עקיבא שיש דין מהלכות תמורה שכהן אינו יכול לעשות תמורה בכור, הטעם השני הוא כדעת רב נחמן שלכהן אין זכיה בכור. [אחת ה'נפקא מינות' בין הטעמים היא לגבי בכור בחו"ל [לדעת ר"ש] שיש את הטעם הראשון ואין את הטעם השני].

בתחילה הבינה הגמרא שמוסכם בין ת"ק ורשב"א שטעמו של ר' עקיבא נכון, והמחלוקת היא לגבי טעמו של רב נחמן. דחתה הגמרא שמוסכם בין ת"ק ורשב"א שטעמו של רב נחמן נכון, והמחלוקת היא לגבי טעמו של ר' עקיבא.

ת"ק ורשב"א אמרו את אותו דין בסגנון שונה זה מזה, והאפשרויות פתוחות כיצד לרמוז את טעם הדין בלשונו של כל אחד מן התנאים.

⁵⁴ לכאורה הכוונה אפילו לדעת ר' עקיבא הסובר שכהן אינו יכול לעשות תמורה בכור בבית כהן, וכן נאמר בנוסח הלשון השניה שלפנינו: "סברוה הני תנאי סבירא להו כר' עקיבא...". נעיר כי בעל הגליון המובא בשטמ"ק דף ז ע"ב (אות טו) הסתפק מעצמו האם ישראל עושה תמורה בכור לפני נתינתו לכהן, ולא הזכיר כלל את סוגייתנו, לשונותיה ופירושיה.

לשון שלישית

הלשון השלישית סוברת [בתחילה] כי מסכימים ת"ק ורשב"א שבכור בבית הכהן אינו עושה תמורה כלל.

אם כן, במה נחלקו? מסבירה הגמרא שנחלקו האם כהן יכול למכור את הבכור, ת"ק סובר שאפשר ורשב"א סובר כדעת רב נחמן שאי אפשר.

דחתה הגמרא שת"ק ור' שמעון בן אלעזר נחלקו במחלוקתם של ר' עקיבא ור' יוחנן בן נורי. רש"י סתם ולא פירש, ומשמע שסמך על פירושו לדחיה בפירושים הקודמים. דהיינו, ת"ק ורשב"א נחלקו במחלוקתם של ר"ע ורבי"נ האם בכור [בחו"ל] עושה תמורה בבית הכהן.

ניתן להסביר את הלשון השלישית באופן דומה לפירושו ללשון השניה. דהיינו, עיקר מחלוקתם של ת"ק ורשב"א הינה מה הטעם שבכור בבית כהן אינו עושה תמורה, אלא שהגמרא מדגישה את הנפקא מינה מהמחלוקת – דין מכירת הבכור. [בלשון השלישית התחדש מי בעל כל שיטה – ת"ק סובר שיש זכיה בכור ורשב"א סובר שאין].

משכך, ניתן לפרש גם את הדחיה שבלשון השלישית כפי שפירשנו את הדחיה שבלשון השניה: הגמרא נשארה בהבנה שמדובר בכור [בארץ ישראל] בבית כהן, ולכולי עלמא אינו עושה תמורה, והמחלוקת היא לגבי טעם הדין. ודחיית הגמרא היא שטעמו של רב נחמן מוסכם והמחלוקת הינה האם לסבור את טעמו של ר' עקיבא⁵⁵.

הלשון השניה ברש"י

פירושו השני של רש"י בסוגייתנו קשה להבנה.

כתב רש"י: "לישנא אחרינא: עושה תמורה - הישראל והכהן. אין עושה תמורה - לא זה ולא זה. רבי שמעון בן אלעזר כו' זה וזה - כהן וישראל. מאי לאו דרב נחמן איכא בינייהו - דהא דקאמר תנא קמא אצל כהן אין עושה תמורה ע"י ישראל קאמר אבל כהן עושה בו תמורה דאית ליה זכייה בגווייה דלא כרב נחמן, ורבי שמעון אית ליה דרב נחמן. לא דכולי עלמא אית להו דרב נחמן בכור מעליא והכא בפלוגתא דרבי יוחנן בן נורי ורבי עקיבא קא מיפלגי ובכור בחוצה לארץ ולהכי אמר ת"ק דכהן אין עושה בו תמורה ור' שמעון כר' עקיבא."

עצם פירש"י ל"לימא כתנאי" ולדחיה נראים זהים לפירושו הראשון של רש"י, ומתוך הלשונות שבאו לידינו – מתאים הפירוש רק ללשון הראשונה. אם כן, מה כאן 'לישנא אחרינא'? יתכן שבספר שלפני רש"י היתה כתובה 'לישנא אחרינא' בנוסח ביניים בין הלשון הראשונה ללשון השניה שבאו לידינו, ורש"י פירש את הנוסח כפי שפירש את הלשון הראשונה.

הנחה זו קשה, שכן כאשר אין הבדל בין הלשונות רגיל רש"י להעיר על כך בקצרה, ולא לחזור ולפרש באריכות את הלשון השניה.

קושי נוסף יש בפירושו השני של רש"י בכך שרש"י מקדים לבאר את דברי תנא קמא בברייתא באופן מוקשה מאד:

לגבי דברי תנא קמא "בבית הבעלים עושה תמורה", פירש רש"י: "הישראל והכהן". פירוש זה דחוק, שכן הסברא הפשוטה היא שאין לכהן בעלות על הבכור שעדיין לא ניתן לו. רגמ"ה שהסביר את הלשון השניה לגבי בכור בבית הבעלים הוצרך להדחק כסברא זו לשיטת רשב"א, אולם רש"י שהסביר את הסוגיה לגבי בכור בבית כהן – לא מובן מחמת מה פירש שהכהן יכול לעשות תמורה בבית הישראל.

⁵⁵ הדברים יתכנו רק לפי הגירסה: 'דכולי עלמא אית להו דרב נחמן', ולא לפי הגירסה: 'דכולי עלמא לית להו דרב נחמן'.

לגבי דברי תנא קמא "בבית הכהן אין עושה תמורה" פירש רש"י: "לא זה ולא זה". הדברים יתכנו בדעת תנא קמא [וכך סברת חלק מן הפירושים שהבאנו למעלה], אולם מיד לאחר מכן מביא רש"י כי הגמרא עצמה מפרשת לא כך, וקשה מדוע פירש רש"י שלא כדברי הגמרא בלשון זו.

את הקושיה האחרונה ניתן ליישב בדוחק על פי הכלל הידוע שדרכו של רש"י לפרש בתחילה על פי 'הוה אמינא'. ויתכן כי בדברי הגמרא – בלשון השניה שעמדה לפני רש"י – היה משא ומתן קצר על דברי תנא קמא עד שהגיעה הגמרא למסקנתה, ולכן פירש רש"י בתחילה כפי ההוה אמינא של הגמרא.

האחרונים התקשו בדברי רש"י מחמת הקושיות הנזכרות ומחמת טעויות בדפוס, ועל כן הגיהו את דברי רש"י במספר אופנים. יתכן כי כאשר יפוענח כת"י מזרחי של פירוש רש"י בסוגייתנו, יפתרו כל הקושיות.

סגנון הדחיה

בשלושת הלשונות הגמרא דוחה כי ת"ק ורשב"א נחלקו במחלוקתם של ר' עקיבא וריב"נ. קיימות מספר גירסאות לדחיה:

[א]. לא [קשיא], הא ריב"נ הא ר' עקיבא.

[ב]. לא, [הני תנאי] בפלוגתא דריב"נ ור' עקיבא קא מיפלגי.

יתכן שבמקורן של שתי הלשונות היתה גירסה אחת בדחיה לכל אחת מהלשונות, אולם כפי מסורות הנוסח שהגיעו לידינו אין קשר בין חילוף הלשונות בסוגיה לחילוף הגירסאות בדחיה:

בלשון הראשונה: נוסח הדפוס ורוב כתבי היד כגירסה הראשונה בדחיה, ואילו נוסח רש"י ורגמ"ה והשטמ"ק וכת"י וטיקן 119 כגירסה השניה בדחיה.

בלשון השניה: נוסח שטמ"ק כגירסה הראשונה בדחיה, ואילו נוסח [רש"י] ורגמ"ה וגליון פלורנץ כגירסה השניה בדחיה.

בלשון השלישית: נוסח הגליון כגירסה השניה בדחיה.

בעל 'יפה עינים', שראה בדפוס את הגירסה הראשונה, הקשה על פירש"י [וכן קשה על כל הפירושים שהבאנו] שהלשון 'הא... והא...' מתאימה לשני מקורות שונים ולא לשתי דעות בברייתא. מכח הקושיה הוכיח בעל 'יפה עינים' כפירושו המחודש לסוגייתנו, אולם לפי הגירסה השניה אין מקום לקושייתו.

נפקא מינה בין הלשונות

הלכה במחלוקת ר' עקיבא וריב"נ

מהי ההלכה לגבי תמורה בבכור בבית כהן, כריב"נ הסובר שאפשר לעשות תמורה או כר' עקיבא החולק? בפשטות יש לפסוק כר' עקיבא על פי הכלל "הלכה כר' עקיבא מחבירו" (עירובין מו ע"ב). אכן, אם נאמר בסוגייתנו שתנא קמא חולק על דעת ר' עקיבא – יש מקום לפסוק כריב"נ.

בלשון הראשונה נאמר בפירוש שתנא קמא סובר כריב"נ. בלשון השניה והשלישית נוקטת הגמרא בתחילה שכל התנאים סוברים כר' עקיבא, אולם בדחיה יתכן שנוקטת הגמרא כי תנא קמא חולק על דעת ר' עקיבא, והדבר תלוי בפירושים השונים שהבאנו.

למעשה, פסק הרמב"ם כר' עקיבא (תמורה פ"א ה"ט).

בכור בבית הבעלים

בלשון הראשונה והשלישית לא נאמר בפירוש האם כהן יכול לעשות תמורה בבכור בבית הבעלים. בלשון השניה לפירוש רגמ"ה נוקטת הגמרא בתחילה שנחלקו בכך תנאים, ולא ברור מה דעת הגמרא בדחייתה. בנוסף, רש"י בתחילת פירושו השני כתב [בדעת ת"ק] שהכהן יכול לעשות תמורה בבית הבעלים.

למעשה, משמע מדברי הרמב"ם (תמורה פ"א ה"ט) שכהן אינו יכול לעשות תמורה בבכור בבית הבעלים.

דיון בלשונות

הברייתא שבסוגייתנו נמצאת בתוספתא תמורה (פ"א ה"ב), ושם נוסף בסיום דברי ת"ק: "דברי ר' עקיבא". בעל יפה עינים הקשה מכך על הלשון הראשונה [לפירוש רש"י] הסוברת שדעת ת"ק כדעת ריב"נ. הקושיה קשה גם על הלשון השניה והשלישית – אם נסביר שמסקנתם כלשון הראשונה. אכן, לפי הפירוש שפירשנו ללשון השניה והשלישית – לא נאמר בלשונות אלו שת"ק חולק על ר' עקיבא, ולכן אין סוגייתנו סותרת את גירסת התוספתא.

סימן כו [ח ע"ב]

הקדמה

רב חסדא חידש כי ההיתר למכור בכור הינו מוגבל בכך שמותר למכרו רק לכהן ולא לישראל. מבררת הגמרא מה טעמו של רב חסדא:

לשון ראשונה

מאי טעמא דלמא אזיל ישראל ושרי ביה מומא וממטי לחכם ואומר לו בכור זה נתן לי כהן במומו. ומי שרי חכם הכי והא אומר רב אין רואין בכור לישראל אלא אם כן כהן עמו אמר רב הונא בריה דרב יהושע היינו טעמא דישראל אסור מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות.

לשון שניה

מ"ט, אילימא דלמא מעכב ליה ישראל לבכור דהוי בתוך עדריה עד דנפיל ביה מומא ואמר בכור זה נתן לי כהן, הא לא חזי ליה חכם עד דאתי כהן בהדיה דאמר רב יהודה כו' וכי אתי כהן הוא מגלה. אמר רב הונא בריה דרב יהושע משום דנראה כו'.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בגאונים: בה"ג (הלכות בכורות, ע' תרעה). בראשונים: רש"י, תוס' ד"ה דלמא, בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות הלשון השניה: בראשונים: ראה בחלק החידושים <>, שם הראנו כי יתכן שבעל הגליון גרס רק את הלשון השניה.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק.

פירוש הלשונויות

הגמרא נותנת שני טעמים לדברי רב חסדא, טעם אחד כ'הוה אמינא' וטעם שני כמסקנא. הטעם השני שוה בשתי הלשונויות – מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות. דהיינו, כאשר כהן מוכר לישראל בכור בזול [שכן מחירו של הבכור זול] נראה כי הכהן עושה זאת כדי שגם בפעם הבאה שיהיה בכור לישראל זה, יבחר הישראל להביא את בכורו אליו.

הטעם הראשון [- ה'הוה אמינא'] הינו שחוששים כי המכירה תגרום מכשול אצל הישראל. מהו מכשול זה? כאן נחלקו הלשונויות:

הלשון הראשונה חוששת שאם נתיר למכור בכור תם לישראל, יבוא הישראל להטיל מום בבכור זה, ויטען שקנהו מכהן לאחר שהומם.

הלשון השנייה חוששת שאם נתיר למכור בכור לישראל, שוב יוכל הישראל לחטוא ולא לתת את בכורתו לכהן אלא ימתין עד שיפול בהם מום, ויטען שקנאם מכהן לאחר שהוממו.

בשתי הלשונויות הגמרא דוחה את הטעם הראשון וסוברת שאין לחשוש לכך שיטען הישראל כי קנה את הבכור מכהן, שהרי אם יטען כן לא יתיר לו החכם את המום עד שיביא את הכהן המוכר שיעיד על המכירה. דין זה הוכיחה הגמרא מן הדין הדומה שנאמר לגבי ישראל הבא לחכם עם בכור שנולד אצל הישראל, ומבקש מן החכם להתיר את מום הבכור בכדי ליתנו לכהן, ואזי הדין הוא שאין לחכם להתיר את המום, אלא אם כן נמצא שם הכהן שהישראל רוצה לתת לו את הבכור⁵⁶.

נפקא מינה בין הלשונויות

איסורו של רב חסדא למכירת בכור - בבכור תם או בעל מום?

רב חסדא אסר על כהן למכור בכור לישראל. לא התפרש בדבריו אם אוסר בבכור תם או בבכור בעל מום, ואפשר גם שאוסר בשניהם. יתכן שהשאלה תיפתר על יד הבנת טעמו של רב חסדא.

לפי ההוה אמינא שבלשון הראשונה חששו של רב חסדא הוא שמא יטיל הישראל מום בבכור שקנה, ויטען שקנהו במומו מן הכהן. בכדי למנוע חשש זה די אם נאסור למכור רק אחד ממיני הבכורות: אפשר לאסור מכירת בכור תם וכך לא יהיה ביד הישראל בכור שיוכל להטיל בו מום. אפשר לאסור מכירת בכור בעל מום וכך לא יתאפשר לישראל לטעון שקנה את הבכור במומו. אפשר גם לאסור את מכירת שני מיני הבכורות, ובכך להבטיח בשני הדרכים שהישראל לא יחטא בהטלת מום בבכור.

מניסוח הגמרא – בלשון הראשונה - משמע שהאיסור הוא דווקא על מכירת בכור תם. שכן הגמרא נוקטת: "מאי טעמא, דלמא אזיל ישראל ושדי ביה מומא". משמע שהאיסור הוא על הבכור התם שבו יש את חשש הטלת המום. אפשרי לדחות ולטעון שכוונת הגמרא לאסור בין בכור תם ובין בכור בעל מום והניסוח 'ושדי ביה מומא' מתייחס בפרט לבכור תם. אמנם לא מסתבר לדחוק שכוונת הגמרא לאסור דווקא מכירת בכור בעל מום.

לפי ההוה אמינא שבלשון השנייה חששו של רב חסדא הוא שמא הישראל יעכב את בכורתו ויטען שהכהן מכרם לו עם מומם [ראה בחלק החידושים מפני מה לא יטען הישראל שהכהן מכרם לו בתמותם]. לפי הוה אמינא זו מסתבר שאיסורו של רב חסדא הינו רק כלפי בכור בעל מום שהוא הגורם את החשש ולא כלפי בכור תם.

⁵⁶ כך פירש רש"י, אמנם בפירוש הרגמ"ה ובהגהות הגר"א אות ד משמע כי אין כאן הוכחה מדין אחד על דין אחר, אלא הגמרא מביאה דין שנאמר ממש לגבי הנושא שאנו עוסקים בו. דהיינו, רגמ"ה והגר"א מפרשים כי ההלכה 'אין רואין בכור לישראל אלא אם כן כהן עמו' נאמרה לגבי ישראל הטוען כי הבכור ניתן לו על ידי הכהן בהיותו בעל מום. והדין שנאמר בהלכה זו הוא שאין מתירים את הבכור אלא אם כן בא הכהן המוכר ומעיד על המכירה. מדעה זו עולה כי לגבי ישראל הטוען שעתיד לתת את הבכור לכהן, אין מקור בגמרא לחשוד בו ולהצריכו להביא כהן. מהי דעת שאר הראשונים בעניין? רגמ"ה בבכורות לו ע"ב פירש כדעת רש"י כאן. גם בסוגייתנו משמע מדברי תוס' (סוף ד"ה דלמא) והגליון (שטמ"ק אות יב) שמפרשים כרש"י שמדובר לגבי ישראל הטוען שעתיד לתת את הבכור לכהן, ודינו שצריך להביא עמו כהן. אמנם לא מפורש בדבריהם איזה כהן צריך להביא עמו.

ה'הוה אמינא' נדחתה בגמרא, ורב הונא בריה דרב יהושע חידש טעם שונה לאיסורו של רב חסדא. גם לפי הטעם החדש יש לדון אם איסורו של רב חסדא נאמר רק בבכור תם או גם בבכור בעל מום.

במסקנת הגמרא מחדש רב הונא בריה דרב יהושע כי חששו של רב חסדא הוא משום שהכהן המוכר נראה ככהן המסייע בבית הגרנות. כלומר, כהן המוכר בכור לישראל בזול [כיוון שמחירו של הבכור זול], נראה כעושה טובה לישראל בעד קבלת בכורתו. נראה כי הטעם החדש שייך בבכור תם יותר מאשר בבכור בעל מום, שכן בכור תם נמכר במחיר זול יותר מבכור בעל מום. עולה מכך שאיסורו של רב חסדא נאמר בוודאות כלפי בכור תם, ויש להסתפק אם נאמר גם כלפי בכור בעל מום.

לסיכום, בהוה אמינא שבלשון הראשונה נראה כי האיסור מתייחס לבכור תם ושמא גם לבכור בעל מום, בהוה אמינא שבלשון השניה נראה כי האיסור מתייחס לבכור בעל מום, במסקנת שתי הלשונות נראה כי האיסור מתייחס לבכור תם ושמא גם לבכור בעל מום.

ההנחה הפשוטה היא שאין מחלוקת בין ה'הוה אמינא' למסקנא לאיזה ציור התייחס רב חסדא, וצריך עיון.

רש"י נקט בצורה ברורה הן בהוה אמינא והן במסקנה שהאיסור מתייחס לבכור תם. רש"י גרס כלשון הראשונה ולפיכך אין להסיק מדבריו כיצד יש לפרש את הלשון השניה. לגבי ההוה אמינא שנחלקו בה הלשונות פשוט כי אין להשליך מלשון זו על חברתה. אפילו לגבי המסקנה השוה בשתי הלשונות אין ללמוד מפירוש רש"י ללשון הראשונה כיצד לפרש את הלשון השניה, שהלא ייתכן לפרש מסקנת כל לשון בהתאם להוה אמינא שבלשון זו. הגר"א אף ציין בפירוש שמקורו של רש"י הוא מההוה אמינא [שבלשון הראשונה] האוסרת רק בבכור תם, ולמד מכך רש"י שאף במסקנה מדובר בבכור תם.

סימן כז [ח ע"ב]

הקדמה

הגמרא רוצה ללמדנו כי להלכה מותר לכהן למכור את בכורותיו לישראל. לשם כך מביאה הגמרא מעשה שהיה כאשר התארח מר זוטרא בבית רב אשי והוגש לו בשר לאכול.

וכך אירע המעשה:

לשון ראשונה – נוסח הגאונים	לשון ראשונה – הנוסח הרווח	לשון שניה
מר זוטרא איקלע לבי רב אשי ⁵⁷ , צבת ליה אומצא, אמר ליה ליכול מר דמברי משום דבוכרא הוא ⁵⁸ וטובא מעלי ⁵⁹ . אמר ליה מנא לך האי.	מר זוטרא איקלע לבי רב אשי, אמרו ליה ליטעום מר מידי, אייתו לקמיה בישראל, אמרו ליה ליכול מר דמיברי משום דבוכרא הוא. מנא ⁶⁰ לכו האי.	מר זוטרא איקלע לבי רב אשי, אייתו לקמיה בישראל, לא קא אכיל, אמרו ליה מאי טעמא לא אכיל מר, אמר להו חליש לי עלמא. אמרו ליה ליכול מר דראשית הוא דמיברי, אמר להון מנא לכון הדין.

מקורות הלשוניות

מקורות הלשון הראשונה נוסח הגאונים: שאלתות שאילתא מד (במהדורת מירסקי שאילתא מו), בה"ג (הלכות בכורות, ע' תרעה), המקח והממכר לרה"ג (שער נו)⁶¹.

מקורות הלשון הראשונה הנוסח הרווח: נוסח הדפוס וכל כתבי היד. בהלכות גדולות מהדורת מק"נ ציינו שבאחד מכתבי היד הנוסח שם כנוסח הרווח.

מקורות הלשון השניה: בראשונים: רמב"ן (הלכות בכורות, תחילת פרק ה), רא"ש שם (כנראה העתק מרמב"ן), שטמ"ק אות יד בשם ס"א, בשטמ"ק א ציין שהמקור הוא 'בס"י מצאתי נ"א'. בכתבי היד: גליון פלורנץ.

מקורות שתי הלשוניות [בסדר הפוך]: בראשונים: רגמ"ה.

מקורות נוספים: רש"י גרס כלשון הראשונה, ואין לדעת כאיזה נוסח. [בפירש"י מובאות התיבות "ליכול מר דמברי", שהיון מהלשון הראשונה].

כאמור, שטמ"ק ציטט את הלשון השניה בשם 'בס"י מצאתי נ"א'. בסיום הסוגיה שב השטמ"ק וציטט 'לישנא אחרינא' לכל סיפור המעשה בשם 'כן מצאתי בס"י', כאשר את פתיחת הסיפור המקבילה לסימן הנוכחי קיצר בתיבות "מר זוטרא וכו'". אין לדעת בבירור האם שני ה'ס"י' הינם מקור אחד או שתי מקורות שונים. בכל אופן משמע לכאורה כי המקור הראשון גרס בפתיחת הסוגיה, במקביל לסימן הנוכחי, כגירסת הלשון השניה, ואילו בהמשך הסוגיה, במקביל לשני הסימנים הבאים, גרס כלשון הראשונה⁶². ה'לישנא אחרינא' המצוטטת במקור השני גרסה בסימנים הבאים כלשון השניה, ויש להסתפק כיצד גרסה במקביל לסימן הנוכחי. סביר להניח שגרסה

⁵⁷ נוסף "אמר ליה ליטעום מר מידי": בה"ג ורה"ג, כמו בנוסח הרווח.

⁵⁸ דבכור הוא. "דמברי משום דבוכרא הוא": בה"ג ורה"ג, כמו בנוסח הרווח.

⁵⁹ טובא מעלי. חסר: רה"ג, כמו בנוסח הרווח.

⁶⁰ מנא. 'אמר להו מנא': מ, בדומה לנוסח הגאונים, וייתכן שזו הגהה מסברא.

⁶¹ לשון רה"ג צוטטה בשמו בספר כפתור ופרח פרק טז.

⁶² זכר לדבר בגליון פלורנץ אשר הביא 'לישנא אחרינא' רק במקביל לסימן הנוכחי. אם כי בגוף כתב היד שם מובאת לישנא אחרינא במקביל לסימן כט.

באופן הפוך מן ה'ס"י' שהוצגה בהם כלישנא אחרינא' כבר מן התיבות "מר זוטרא וכו'", אולם איננו יודעים כיצד גרסו אותם 'ס"י' במקביל לסימן הנוכחי.

פירוש הלשונות

יש תוספת בלשון השניה על פני הלשון הראשונה. בלשון הראשונה מסופר רק שהביאו בשר בכור לפני מר זוטרא והציעו לו לאכול בנימוק שבשר בכור מבריא. בלשון השניה נוסף כי תחילה סירב מר זוטרא לאכול ותירץ עצמו שטעם סירובו הוא מפני שאינו חש בטוב [יתכן שטעמו האמיתי היה שחשד בכך שהבשר הינו בשר בכור]. על כך הוסיפו להפציר בו לאכול באמרם לו שבשר הבכור יחזקהו.

מלבד הנ"ל קיימים עוד מספר הבדלים לשוניים, וחלקם הינם הבדלי סגנון קבועים בין הלשון הרגילה ללשון ה'ירושלמית'.

בלשון השניה נוספו פרטים לסיפור. אם כן, נראה שבסוגייתנו הלשון הראשונה הינה עיבוד וקיצור של הלשון השניה.

נוסח הגאונים

נוסח הגאונים דומה ללשון הראשונה, אם כי יש בו שינויי סגנון.

נוסח השאלתות הינו הרחוק ביותר מהנוסח הרווח, ונוסח רה"ג הינו הקרוב ביותר לנוסח הרווח. אפשר שהנוסח המקורי הינו כשאלתות, והנוסחים האחרים הושפעו מהנוסח הרווח. אפשר גם שבעל השאלתות קיצר את הנוסח שהיה לפניו. בסימן כט נראה כי נוסח בה"ג הינו שילוב של נוסח השאלתות והנוסח הרווח, ובכך מסתייע הצד הראשון לומר שאף כאן נוסח בה"ג הינו שילוב בין הנוסחאות.

קיים הבדל לכל אורך הסוגיה בין נוסח הגאונים לנוסחאות האחרות. בנוסח הגאונים הסיפור מופיע בלשון יחיד על רב אשי, ובשאר הנוסחים הסיפור מופיע בלשון רבים על אנשי בית רב אשי.

את נוסח הגאונים מצאנו בשלושה מקורות: שאלתות, בה"ג ורה"ג. לגבי רה"ג אפשר כי אינו אלא מעתיק מדברי קודמיו, ולשונו קרובה ללשון בה"ג. לגבי בה"ג לא ניתן לטעון שהינו מעתיק מן השאלתות, שהלא הציטטה בבה"ג ארוכה יותר מהציטטה בשאלתות וכוללת אף את ההוה אמינא בגמרא אשר עסקנו בה בסימן כו.

נפקא מינה בין הלשונות

בלשון השניה מסופר כי מר זוטרא נמנע בתחילה מלאכול. אם נניח שטעמו מפני שחשד בכך שמגישים לו בשר בכור, יהיה מוכח מכאן שיש הלכה או הידור להמנע מלאכול בשר בכור שנמכר באיסור [לפי האומרים שיש איסור], ואולי יהיה מוכח מכאן גם לגבי מאכל שנעשו בו איסורי דרבנן אחרים. כל האמור אינו אלא הרהורי דברים, שכן איננו יודעים באמת מפני מה נמנע מר זוטרא מלאכול.

סימן כח [ח ע"ב]

הקדמה

בבית רב אשי הגישו למר זוטרא לאכול בשר בכור ושאלם מר זוטרא מהיכן יש להם את הבכור. כעת תציג הגמרא את המשך המשא ומתן בין מר זוטרא ובין אנשי בית רב אשי.

והנה הוויכוח ביניהם:

לשון ראשונה

אמרו ליה דזבן לן פלוני כהן. אמר להו לא סבירא לכו הא דאמר רב הונא בריה דרב יהושע מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות? אמרו ליה לא סבירא לן דאנן מיזבן קא זבנינן. אמר להו ולא סבירא לכו הדתנן עד כמה ישראל חייב ליטפל בבכור בדקה שלשים ובנסה חמשים יום ואם אמר לו תנהו לי בתוך זמנו הרי זה לא יתננו לו ואמר רב ששת מה טעם מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות.

לשון שניה

אמרו ליה שמכרו לנו פלוני כהן במומו, אמר להו לא שמיע לכו הא דאמר רב חסדא, ל"ש אלא מכהן לכהן אבל מכהן לישראל לא, ואמר רב הונא בריה דר"י משום דנראה ככהן המסייע בבית הגרנות, אמרו ליה לא שמיע לן כלומר לא סבירא לן, אמר להו והא מתניתין היא, דתנן אמר לו כהן בתוך הזמן תנהו לי הרי זה לא יתננו לו, ואמר רב ששת מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: נוסח השטמ"ק [את הלשון השניה ציטט בשם 'מצאתי בס"י', ומשמע שבשאר כתבי היד שעמדו לפניו היתה רק הלשון הראשונה]. בכתבי היד: כל כתבי היד. בהלכות גדולות מהדורת מק"נ ציינו שבאחד מכתבי היד הנוסח שם כלשון הראשונה.

מקורות הלשון השניה: בגאונים: שאלתות שאילתא מד (במהדורת מירסקי שאילתא מו), בה"ג (הלכות בכורות, ע' תרעה), המקח והממכר לרה"ג (שער נו)⁶³, למרות שבסימן הקודם ובסימן הבא גרסו הגאונים כלשון הראשונה [בסימן הבא קיים ציטוט רק מבה"ג]. בראשונים: רמב"ן (הלכות בכורות, תחילת פרק ה), רא"ש שם (כנראה העתק מרמב"ן).

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה [בסדר הפוך], שטמ"ק אות יט בשם 'ס"י'. ברגמ"ה ובשטמ"ק מאוחד שינוי הלשוניות הנוכחי עם השינוי שבסימן הבא, אולם הסימן הבא קובע מקום לעצמו במקורות וענפי נוסח שונים.

⁶³ לשון רה"ג צוטטה בשמו בספר כפתור ופרח פרק טז.

פירוש הלשונות

קיימים מספר הבדלי ניסוח בין הלשונות, ואלו העיקריים שבהם:

[א]. בלשון הראשונה ציטט מר זוטרא כמקור לאיסור את דברי רב הונא בריה דרב יהושע שביאר את טעם האיסור. בלשון השניה הקדים מר זוטרא לפני דברי ר"ה בדר"י את דברי רב חסדא שהינם עצם מקור האיסור, ובנוסח הגאונים ציטט מר זוטרא רק את דברי רב חסדא.

[ב]. בלשון הראשונה ענו אנשי בית רב אשי: "לא סבירא לן", ובלשון השניה ענו: "לא שמיעא לן", והגמרא היא שביארה "כלומר לא סבירא לן".

[ג]. בציטוט מהמשנה במסכת בכורות, הלשון הראשונה האריכה לצטט את המשנה בשלימותה, ואילו הלשון השניה ציטטה בקצרה רק את הדין הנצרך לענייננו⁶⁴.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה כי אין נפקא מינה כלל בין הלשונות, בין לפירוש הסוגיה ובין לפסק הלכה.

⁶⁴ מלבד נוסח בה"ג שבו המשנה מצוטטת באריכות כבלשון הראשונה.

סימן כט [ח ע"ב]

הקדמה

מר זוטרא שאל את בני ביתו של רב אשי מפני מה הינם מתירים לקנות בכור מן הכהן ואינם חוששים שיראה כמו "כהן המסייע בבית הגרנות". הוסיף מר זוטרא להוכיח שיש לחשוש כן, מדין המשנה בבכורות החוששת כחשש הנזכר ואוסרת לתת בכור לכהן בתוך הזמן שמוטל על הישראל לטפל בבכור.

על כך ענו אנשי בית רב אשי:

נוסח השאלות	לשון שניה	לשון ראשונה
<p>א"ל⁷³ התם ודאי קא מילתא הכא מזבן קא זבנינן. [מאי אמרת דילמא מווייל⁶⁶ גבן. לאיי, מסיק אדעתיה⁶⁷ בוצינא טב מקרא].</p>	<p>אמרו ליה הכא לא יהיב דמי הכא קא יהיב דמי⁶⁸. מאי אמרת דילמא⁶⁹ מווייל כהן גביה דסבר כהן דכי הוי ליה בכור אחרינא יהיב ניהלי, לא⁷⁰, מסיק⁷¹ אדעתיה⁷² בוצינא טב מקרא.</p>	<p>אמרו ליה⁶⁵ התם מוכחא מילתא הכא מזבן קא זבנינן. [מאי אמרת דילמא מווייל⁶⁶ גבן. לאיי, מסיק אדעתיה⁶⁷ בוצינא טב מקרא].</p>

נוסח בה"ג	נוסח רמב"ן	ל"א בס"י בשטמ"ק
<p>אמר ליה התם מוכחא מילתא דודאי קמסייע, הכא שביק ודאי דנקיט בידיה ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא ואי יהיב ליה⁷⁵ אי לא⁷⁶, אמרי אינשי⁷⁷ בוצינא טב מקרא.</p>	<p>אמרו ליה התם לא יהיב דמי, הכא יהיבנא דמי, מאי אמרת דילמא מווייל כהן לגביה דסבר דכי הוי ליה בכור אחרינא יהיב לי, לא מסיק אדעתיה, לא שביק ודאי דנקיט בידיה ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא ואי יהיב ליה או לא⁷⁸. אמרי אינשי בוצינא טב מקרא.</p>	<p>אמרו ליה התם לא יהיב דמי הכא הא יהבינן דמי. מאי אמרת דילמא מווייל גבן דסבר כהן דכי הוי ליה בכור או אחרינא ליתניניה לי. לאיי, מסיק אדעתיה מי יימר דהוי ליה, השתא מיהא בוצינא טב מקרא, ולא מווייל.</p>

⁶⁵ אמרו ליה. פ. בטעות 'אמר ליה': דפ"ר. א"ל: שאר כתי" ודפ"ח.
⁶⁶ דלמא מווייל. דמוזיל: 21.
⁶⁷ מווייל. נוסף 'כהן': שטמ"ק. ייתכן שהוא ט"ס, שכן שטמ"ק לא כתב בשלימות את הנוסח הנוכחי אלא הגיה את הלשון השניה להתאימה לנוסח זה, ואפשר שתיבת 'כהן' נשארה בטעות.
⁶⁸ לאיי, מסיק אדעתיה. "לא קעביד, דמסיק אדעתיה": מ.
⁶⁹ הכא לא יהיב דמי הכא קא יהיב דמי. "הכא הא קא יהיב ליה [דמי] התם לא קא יהיב ליה דמי"; 11. [תיבת דמי נוספה בגליון].
⁷⁰ דילמא. חסר: דפוס.
⁷¹ לא. "לאיי לאו": פל.
⁷² מסיק. 'דמסיק': דפ"ח על פי בה"ז. לנוסח זה יש לסמן פסיק לאחר תיבת 'לא', לפי הנוסח 'מסיק' יש גם אפשרות לסמן פסיק לאחר תיבת 'אדעתיה'. ראה הערה הבאה ובגוף הסימן.
⁷³ אדעתיה. נוסף מימר אמר; פל. לנוסח זה יש לסמן פסיק לאחר תיבת 'אדעתיה' ולא לאחר תיבת 'לאן'].
⁷⁴ ראשי תיבות 'אמר ליה'.
⁷⁵ ודאי. על פי שני כתבי יד של השאלות, וכונוס המקביל בבה"ג וברמב"ן. בשאר עדי הנוסח של השאלות: 'האי' / 'מאי' / ליתא תיבה זו. בחלק ממקורות אלו נוסף 'בדאי' / 'דהוא ודאי', לאחר תיבת 'בידיה'.
⁷⁶ ואי יהיב ליה. בחלק מכתבי היד: "ואי הוה, לא ידע אי יהיב ליה".
⁷⁷ אי לא. באחד מכתבי היד נוסף: 'הוי ספק ספיקא'. ראה פסחים ע"ב שהגמרא נוקטת 'ספק ספיקא' [- 'תרי ספיקין'] כלפי עניין שאינו הלכתי אלא תלוי בהחלטת האדם.
⁷⁸ אמרי אינשי. בחלק מכתבי היד: "היינו דאמרי אינשי".
 הוה ליה... או לא. חסר בדפוס בטה"ד ואיתא בכת"י, וכע"ז ברא"ש (בכורות פרק ה סימן א) אשר העתיק את לשון הרמב"ן.

מקורות הלשונות

ראה פירוט בגוף הסימן.

לסיכום חלקי של שינויי הנוסחאות בסימנים האחרונים:

רגמ"ה גרס בכל הסוגיה כלשון השניה ואת הגמרא שלנו גרס כלישנא אחרינא.

רמב"ן גרס בכל הסוגיה כלשון השניה. [בסימן הנוכחי יש ענפי נוסח שונים של הלשון השניה.

לגאונים היה נוסח ייחודי, חלקו כלשון הראשונה, חלקו כלשון השניה, חלקו ייחודי לכתבי הגאונים.

הסוגיה מצוטטת בקצרה בגאוניקה ב ע' 368. לא ניתן להוכיח משם מה הייתה גירסתם בסוגיה, אם כי יש משמעות קלושה שגרסו בסוף הסוגיה כלשון השניה.

ראה 'מקורות הלשונות' בסימן כז אודות גירסת השטמ"ק לאורך הסוגיה.

פירוש הלשוניות

ביאור הסוגיה

אנשי בית רב אשי ענו כי החשש "מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות", נאמר רק כאשר מוכח שהכהן עושה טובה לישראל בעד קבלת הבכור, ולא כאשר הוא קונה ממנו את הבכור בכסף. תירוצ זה שוה בכל הגרסאות, ואין ביניהם אלא הבדל ניסוח.

הסוגיה שלפנינו הינה מרובת הנוסחאות במסכת. שבע נוסחאות מצאנו לסוגיה, שלוש נוסחאות יסוד וארבע נוסחאות מורכבות / מורחבות.

שלושת נוסחאות היסוד הינן הלשון הראשונה והשניה המוצגות בגוף הגמרא שלפנינו, ונוסח השאלות. נוסחאות אלו שונות לחלוטין זו מזו, וכמעט שאין להן תיבות משותפות. למעט הביטוי 'בוצינא טב מקרא' המופיע בלשון השניה ובנוסח השאלות.

להלן נדון בארבעת הנוסחאות המורכבות / המורחבות.

הלשון הראשונה עם התוספת המוסגרת

הלשון הראשונה תמציתית מאד, ובחלק ממקורותיה מצאנו שהוסיפו עליה דברי הסבר המקבילים לדברי ההסבר שבלשון השניה – אם כי בניסוח קצר יותר. דברי הסבר אלו הצבנו בסוגריים ובאותיות מוקטנות.

הלשון הראשונה מופיעה כלשון יחידית, בנוסח התמציתי וללא הסבר רק במקור אחד – כת"י פריז⁷⁹. בשאר עדי הנוסח שהלשון הראשונה מופיעה בהם כלשון יחידית, מופיעה היא עם תוספת ההסבר המקוצרת – כת"י וטיקן 120 ומינכן, שטה מקובצת⁸⁰, משמעות רש"י⁸¹.

במספר עדי נוסח מופיעה הלשון הראשונה בנוסח התמציתי ללא תוספת ההסבר, אולם לאחריה מופיעה הלשון השניה עם תוספת ההסבר בניסוח הארוך – כך הוא בנוסח הדפוס, כת"י פלורנץ וטיקן 119.

אין זה מן הנמנע שהנוסח המקורי בלשון הראשונה כלל את תוספת ההסבר, אלא שעדי הנוסח שהציג את הלשון השניה עם ההסבר המוארך ויתרו על הצגת ההסבר המקוצר המקביל בסיום הלשון הראשונה, ועורך נוסח כת"י פריז שרצה להציג רק את הלשון הראשונה השמיט את הלשון השניה כולה יחד עם ההסבר שבסופה. אכן השערה זו תלויה על בלימה, ומוטב להניח כי הנוסחאות התמציתיות של הלשון הראשונה מייצגות נוסח מקורי ואמין. אדרבה, סביר להניח כי נוסחאות הלשון הראשונה הכוללות את תוספת ההסבר הושפעו מן הלשון השניה ושילבו לתוכן את ההסבר שבלשון זו – אם כי בקצרה.

נוסח 'לישנא אחרינא' של ס"י בשטמ"ק

שטמ"ק הביא בשם ס"י שגרסו בסוגייתנו 'לישנא אחרינא'.

לשון זו דומה ללשון השניה בשינויים מועטים, אלא שהמשפט האחרון מורחב בתיבות הבאות: "לאיי, מסיק אדעתיה מי יימר דהוי ליה, השתא מיהא בוצינא טב מקרא, ולא מוזיל".

התיבות "מי יימר דהוי ליה, השתא מיהא..." דומות במקצת לתיבות שבנוסח השאלות "ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא", ואפשר שהנוסח הנוכחי הושפע מנוסח השאלות.

⁷⁹ כת"י פריז הינו המקור ששמר בקביעות על הלשון הראשונה בטהרתה, והקפיד לא להכניס הוספות ללא ציון מפורש שהינן 'לישנא אחרינא'. ראה מבוא <.>

⁸⁰ היינו הגהת שטמ"ק בנוסח הגמרא שלפנינו.

⁸¹ רש"י פירש: "מאי אמרת דלמא מוזיל כהן, כי היכי דניתב ליה בכורות דידן ולא לכהן אחר". בתוספת ההסבר המקוצרת שבלשון הראשונה נאמר רק 'דלמא מוזיל [כהן] גבן', ויש צורך לפירוש רש"י 'כי היכי...'. לעומת זאת, בלשון השניה הוסבר באריכות "מאי אמרת דילמא מוזיל כהן גביה דסבר כהן דכי הוי ליה בכור אחרינא יהיב ניהלי", ואין צורך לפירוש רש"י. משמע שרש"י גרס כלשון הראשונה עם תוספת ההסבר המקוצרת.

נוסח רמב"ן

אף הרמב"ן (הלכות בכורות, תחילת פרק ה) גרס כלשון השניה עם שינויים מועטים, אלא שהמשפט האחרון מורחב בגירסתו באופן שונה:

"לא מסיק אדעתיה, לא שביק ודאי דנקיט בידיה ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא הוה ליה, אי יהיב ליה או לא⁸². אמרי אינשי בוצינא טב מקרא."

הרחבה זו הינה השפעה ברורה מנוסח השאלות הגורס: "הכא שביק ודאי דנקיט בידיה ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא ואי יהיב ליה אי לא? אמרי אינשי בוצינא טב מקרא".

נוסח הרמב"ן מוכיח על עצמו שהינו נוסח מורכב ולא מקורי, שכן הכפילות "לא מסיק אדעתיה – לא שביק ודאי..." מראה כי יש לפנינו שילוב נוסחאות.

נוסח בה"ג

בעל הלכות גדולות (הלכות בכורות, ע' תרעו), גרס כך:

"אמר ליה התם מוכחא מילתא דודאי קמסייע, הכא שביק ודאי דנקיט בידיה ונקיט ספק דלא ידע אי הוה ליה אי לא ואי יהיב ליה אי לא? הכא מזבן קא זבנינן, דאמרי אינשי בוצינא טב מקרא."

נוסח זה קשה קצת לקריאה והבנה. פותח הוא ב'התם': "התם מוכחא מילתא דודאי קמסייע", ומסיים הוא בשני 'הכא': "הכא שביק ודאי..." / "הכא מזבן קא זבנינן".

מהשוואה לנוסחאות האחרות ניכר בבירור כי לפנינו הרכבת נוסחאות - הרכבת הלשון הראשונה לתוך נוסח השאלות. בלשון הראשונה נאמר "התם מוכחא מילתא", בנוסח השאלות נאמר "התם ודאי קא מסייע", ובנוסח בה"ג הורכבו שתי הנוסחאות: "התם מוכחא מילתא דודאי קמסייע". בלשון הראשונה נאמר "הכא מזבן קא זבנינן", בנוסח השאלות נאמר: "הכא שביק ודאי", ובנוסח בה"ג הורכבו שתי הנוסחאות: "הכא שביק ודאי... הכא מזבן קא זבנינן".

מהי הגירסה המקורית בנוסח זה ומהי הגירסה שהשתלבה בה? ניתן להוכיח שגירסת השאלות היא המקורית כאן ובתוכה השתלבה גירסת הלשון הראשונה, שכן בה"ג גרס מתחילת הסיפור את התשובות למר זוטרא בלשון יחיד [בשם רב אשי], כנוסח הגאונים. ואילו בתיבות הזהות כאן ללשון הראשונה מופיע "הכא מזבן קא זבנינן" בלשון רבים [בשם אנשי בית רב אשי], כנוסח הרווח.

ראה אף בסימן כז שנוסח בה"ג נראה כשילוב של נוסח השאלות ונוסח הלשון הראשונה.

נציין כי אין לדעת האם הנוסח הנמצא לפנינו בהלכות גדולות הינו הנוסח המקורי שיצא מידי בעל הספר. אפשר כי בה"ג גרס במדוייק כנוסח השאלות, ושילוב הנוסחאות נוצר על ידי מעתיקי הספר.

לא מסיק אדעתיה

בלשון השניה ובנוסחאות המושפעות ממנה נמצא הביטוי "לא מסיק אדעתיה", בניסוח זה או אחר. משמעות הביטוי מתחלפת בין הנוסחאות השונות, ואף בתוך ענפי הנוסח יש חילופי נוסחאות בנוגע למשפט הנוכחי.

בלשון השניה עצמה יש שלוש נוסחאות:

"לא מסיק אדעתיה בוצינא טב מקרא" (דפו"ר, וטיקן 119)

"לאיי, לא מסיק אדעתיה, מימר אמר בוצינא טב מקרא" (פלורנץ)

⁸² הוה ליה... או לא. חסר בדפוס בטה"ד ואיתא בכת"י, וכע"ז ברא"ש (בכורות פרק ה סימן א) אשר העתיק את לשון הרמב"ן.

"לא, דמסיק אדעתיה בוצינא טב מקרא" (דפו"ח על פי בה"ז⁸³)

לנוסח השלישי, התיבות '[ד]מסיק אדעתיה' פותחות את המשפט 'בוצינא טב מקרא'. דהיינו שהכהן שם ליבו [- מסיק אדעתיה] לכלל 'בוצינא טב מקרא'. לנוסח זה התיבה 'לא' הינה תיבה עצמאית השוללת את החשש שבמשפט הקודם [- "מאי אמרת, דילמא..."].

לנוסח השני, התיבות '[לא] מסיק אדעתיה' הינן משפט עצמאי השולל את החשש שבמשפט הקודם [- "מאי אמרת, דילמא..."]. דהיינו שהכהן אינו מתחשב [- לא מסיק אדעתיה] באפשרות הרווח העתידי מקבלת בכורותיו של הישראל. נוסח זה משתמש בשלילה כפולה: "לאיי, לא...", והתיבות 'בוצינא טב מקרא' הינן משפט סגור הנותן טעם לכך שהכהן אינו מתחשב באפשרות הרווח הנזכרת.

לנוסח הראשון, ניתן לפסק "לא מסיק אדעתיה, בוצינא טב מקרא" ולפרש כנוסח השלישי, וניתן לפסק "לא, מסיק אדעתיה בוצינא טב מקרא" ולפרש כנוסח השני.

בתוספת שבלשון הראשונה מצאנו שתי נוסחאות: יש גורסים "לאיי, מסיק אדעתיה בוצינא טב מקרא" (שטמ"ק ותיקן 120), ויש גורסים "לא קעביד, דמסיק אדעתיה בוצינא טב מקרא"⁸⁴ (מינכן).

שתי הנוסחאות מתפרשות כנוסח השני שבלשון השניה.

נוסח 'לישנא אחרינא' של ס"י שבשטמ"ק גורס "לאיי, מסיק אדעתיה מי ימר דהוי ליה, השתא מיהא בוצינא טב מקרא, ולא מוזיל", ומתפרש מעין הנוסח השני שבלשון השניה.

נוסח הרמב"ן גורס "לא מסיק אדעתיה, לא שביק ודאי...", ומתפרש כנוסח הראשון שבלשון השניה.

נוסח רגמ"ה

בפירוש רגמ"ה נמצא נוסח הפוך, הגורס בתחילה את הלשון השניה יחד עם התוספת, ולאחריה את הלשון הראשונה⁸⁵. בלשון הראשונה [שהובאה שם שניה] לא הובאה התוספת, ואין לדעת אם רגמ"ה לא גרס שם את התוספת, או שמא כן גרס את התוספת ולא הוצרך להביאה מפני שסמך על מה שפירשה לפני כן.

אין לדעת האם רגמ"ה גרס את הלשון השניה [שהביאה ראשונה] כנוסח הרווח או כנוסח ס"י בשטמ"ק או כנוסח הרמב"ן.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה כי אין נפקא מינה בין הלשונות והנוסחאות, וכולן מתפרשות באופן שווה.

⁸³ כנראה בה"ז הגיה על פי רש"י שפירש "לא עביד הכי, דמסיק אדעתיה...". ייתכן שרש"י גרס כנוסח הראשון וכתב כן כפירוש ולא כגירסה. נזכיר את אשר צידדנו למעלה (הערה 81) כי ככל הנראה רש"י לא גרס כלשון השניה אלא כלשון הראשונה עם התוספת.

⁸⁴ כעין זה בפירוש רגמ"ה ללשון השניה [שהביאה ראשונה]: "לא עביד דסבר בוצינא טב מקרא", ושם גרס רגמ"ה שם באופן דומה, לגירסת כת"י מינכן כאן.

⁸⁵ על פי כת"י רומי. בנוסח הרגמ"ה שבשטמ"ק השתרבבו תיבות מן הלשון הראשונה [המובאת שניה] לתוך הלשון השניה [המובאת ראשונה], ולא ניכר ההבדל שבין הלשונות.